

השיח הבינאישי המקופל בדיון המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה

מאת

מנחם הכהן*

לזכרו של אבי מורי
שלמה אריה הכהן,
איש השיח המרפא,
שזיכה – ולא זכה.

בית המשפט לענייני משפחה, בשונה מערכאות אחרות, אינו מטפל רק בזכויותיהם של אנשים, אלא בהרבה מעבר לכך. הוא מטפל ברגשות, במשאלות, בתסכולים, בשנאות, במאויים, ובתחושות נטישה, בבגידה ובקיפוח של אלה הבאים בשעריו.

האם מרכזיותה של החוויה הרגשית והעולם הסובייקטיבי, הנפרשים בדיוני בית המשפט למשפחה ושאינם בבחינת "תפאורה שאינה צריכה לבלבל" – אלא הינם פעמים רבות ה-"Issue" עצמו – מחייבים שיח שונה וייחודי בערכאה זו?

היכן ימקם עצמו השופט בין שאיפת ההליך השיפוטי לאובייקטיביות, לניכור, לאחידות ולפורמליזם, לבין העולמות הרגשיים הטעונים הנפרשים לפניו? הניתן להמליץ על שיח אחר שיתנהל בערכאה זו, שיח שיש בו כדי להביא את השופט לאותו "שביל זהב" בין דיאלוג שכולו ניכור ואובייקטיביזם, לבין דיאלוג שכולו הזדהות, מעורבות וצלילה בלתי מבוקרת ל"בזאר" הרגשי שנפרש בפניו?

פרויד היה הראשון שניסח קונפליקט זה, והמליץ כי לצד השיח הפורמלי-אובייקטיבי, יינתן מקום גם להתרחשות הרגשית. כן נביא – כאלטרנטיבה לשיח כזה – את ה"שיח האמפטי" על פי משנתו של פרנץ קוהוט, ואת השיח ה"בובריני" של "אני ואתה".

- א. מבוא – היכן יש למקם את הכורסה של השופט בבית המשפט לענייני משפחה
- ב. אפיוניו המיוחדים של בית המשפט לענייני משפחה
  1. מרכזיותה של החוויה הרגשית בענייני משפחה
  2. המשכיות הקשר בין בעלי הדין

* מכהן מאז 1999 כשופט לענייני משפחה בבית משפט השלום בירושלים.

משפחה במשפט ב התשס"ט השיח הבינאישית המקופל בדיון המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה

ג. הפרדוקס שבבית המשפט לענייני משפחה

1. הפרדוקס על פי זיגמונד פרויד

2. הפרדוקס בבית המשפט לענייני משפחה

ד. השיח הבינאישית ומקומו בבית המשפט לענייני משפחה (פוטנציאל

הפגיעה שבשיח היררכי)

1. אמפטיה ושמירה על אובייקטיביות השיח

2. הזדהות והסכנה שבה

3. השיח הבובריני

4. סיכום

**א. מבוא – היכן יש למקם את הכורסה של השופט
בבית המשפט לענייני משפחה**

בשלב מסוים של ההליך הטיפולי, העביר זיגמונד פרויד¹ את כורסתו, שניצבה מול המטופל, אל מאחוריו. הוא נוכח לדעת כי המטופלים שאמורים לשוחח איתו על חוויותיהם הרגשיות ועל הקונפליקטים שלהם, מפתחים גם כלפיו מעורבות ויחס רגשי: כעס, אהבה, זלזול ועוד. לדברים אלה, הוא קרא "רעש" (ובגרמנית – "קרך"). רעש המסיט את העניין העיקרי ופוגם בתהליך הטיפולי. לכן, הוא החליט להעביר את הכורסה אל מאחורי המטופלים באופן שלא יוכלו לראותו.

באותה תקופה הוא תפס את תפקידו ואף הגדיר אותו כתפקיד "טכני" בלבד. "אני טכנאי", הוא נהג לומר. אישיותו של המטפל אינה רלוונטית כלל, ואין כל חשיבות לקשר האישי והישיר בינו לבין המטופל. חלק מהטיפולים הוא אף ביצע בהתכתבות (כך, לדוגמה, הוא טיפל במקרה המפורסם של "הנס הקטן", שסבל מפוביה מסוסים, מקרה שהיה בסיס לסרט "אקווס"). לכן, על מנת שמלאכתו, מלאכת "הטכנאי", לא תופרע, הוא הציב את הכורסה אל מאחורי המטופל.

בדבריי מבקש אני לדון בשאלה היכן יש למקם את הכורסה של השופט בבית המשפט למשפחה. מול המתדיינים, מאחוריהם, קרוב ובסמוך על ידם, או אולי גבוה מעליהם?

לפסיכותרפיה לקח בין 20 ל-30 שנה עד שהעזה להחזיר את הכורסה אל מול המטופל. הדבר חייב את התפתחות ענף האתיקה של הפסיכותרפיה, את הלמידה כיצד להתמודד עם תופעות של קירבה ואינטימיות בין המטפל למטופל.²

1 אבי הפסיכואנליזה (שיטת פסיכותרפיה) שהפכה לאבן יסוד של הפסיכולוגיה.

2 ומה לנו יותר מטענתו של אותו מטפל, אשר נשלח פעמיים לבית הסוהר וטען להגנתו במשפט הפלילי, כי בשם "החוויה הסובייקטיבית" ובשם "האינטראקציה בין המטפל למטופל", הוא עשה את אשר עשה! ע"פ 7024/93 פלח נ' מדינת ישראל, תק-על (1)95 (1995). פסק הדין עסק בהרשעתו של פסיכולוג קליני בביצוע מעשים מגונים במרמה במטופלות שלו.

ובכן, היכן יש להציב את הכורסה? באיזה מרחק מהמתדיינים ובאיזה גובה מעליהם, בהליך המשפטי המתרחש בבית המשפט לענייני משפחה?
 לו הייתי אומר, כי בשם האובייקטיביות הצרופה ובשם הנייטרליות יש להציב זכוכית חד-כיוונית בין השופט למתדיינים, אני משוכנע כי רעיון זה היה נפסל מיד. בעלי הדין צריכים לדבר עם אדם ולא עם זכוכית. כלומר, השופט הוא אדם שעומו מנהלים בעלי הדין את שיחם במסגרת ההליך המשפטי. ומשאמרנו זאת: על המתדיינים לשוחח עם אדם – סיבכנו את פני הדברים, כיוון שאותו אדם אינו רק "שופט" או הדמות הפורמלית המייצגת שיפוט, אלא הינו ככול אדם, חובק זהויות רבות. היות השופט בן אדם, מורכב, בין היתר, מהיותו הורה, מהיותו גבר, מהיותו מזרחי, מהיותו יליד הארץ, מהיותו אולי גרוש. האם גם היבטים אלה צריכים לבוא לידי ביטוי בשיח המשפטי? האם ניתן שדברים אלה לא יבואו לכלל ביטוי?

ב. אפיוניו המיוחדים של בית המשפט לענייני משפחה

1. מרכזיותה של החוויה הרגשית בענייני משפחה

נקודת המוצא לרעיונות, שאותם אני מבקש לפרוש בדבריי, ובשלב זה עדיין איני מחדש דבר, היא, כי בית המשפט לענייני משפחה אינו מטפל אך ורק בזכויותיהם של אנשים, אלא בהרבה מעבר לכך. הוא מטפל ברגשות, במשאלות, במאווים, בשנאות ובתסכולים של אלה המגיעים לשעריו. לכל אלה אבקש לקרוא "עולם סובייקטיבי" או "חוויות".
 ניתן לטעון, כמובן, כי כל המתרחש בבתי המשפט בכלל, ולא רק בבתי המשפט לענייני משפחה בפרט, עמוס וטעון בחוויות רגשיות, אך אין ספק כי בבתי המשפט לענייני משפחה יש לדברים חידוד ועוצמה מרובים במיוחד. יתרה מכך, קיים הבדל מהותי יותר, לא רק כמותי, בין עולם הרגש בהליך משפטי רגיל לבין זה הנפרש בבית המשפט לענייני משפחה. בהליך משפטי רגיל, מקובל לשים בצד את המטען הרגשי. זו "תפאורה" שאסור לה "לבלבל" את העולים על בימת בית המשפט. ואילו בבית המשפט לענייני משפחה, פעמים רבות, זהו הדבר עצמו. זהו ה-Issue.

ניטול לדוגמה את בית הדין לעבודה, אשר דן בתביעה לפיצויי פיטורים, שבה התובעת מספרת כי היא נפגעה עד עמקי נשמתה מפטוריה הפתאומיים. תחושותיה בעניין זה אינן רלוונטיות. בית המשפט יתמקד במכפלה של שנות העבודה בשכר הקובע, הא ותו לא. לעומת זאת, בבתי המשפט לענייני משפחה, פעמים רבות העניין עצמו הוא קיפוח, העניין עצמו הוא נטישה, קנאה או רגשות אחרים. זוהי הערכאה היחידה שבה אנו אמורים להכיר בעולם הרגשי של המתדיינים ולתת לו מקום.

שופטי בית המשפט לענייני משפחה עוסקים בסכסוכים הטעונים רגשית והמתפתחים רגשית לעולמות-תוכן נרחבים, מעבר לסכסוך הקונקרטי. לדוגמה, בתיק שעניינו פסילת צוואה, הרי מעבר לדיון הענייני והמשפטי בשאלה אם היעדר תאריך על הצוואה הוא פגם צורני הפוסל את הצוואה, או המעביר את הנטל למבקש לקיימה, יש

שהצדדים מפליגים לעולמות רגשיים רחוקים ואף היסטוריים (ויישמעו משפטים, כמו: "אני לבדי טיפלתי באמא 18 שנה", "כל ליל שבת גם בשלג הלכתי שעה וחצי בכל כיוון לעשות איתה קידוש", והצד השני מגיב: "מגיל 8 סחבתי ארגזים במכולת של אבא"). כאשר מעניק בית המשפט תוקף לצוואה המדירה את אחד הילדים מירושת ההורים, הוא, מבחינת אותו הבן, נותן גושפנקה לדקלרציה: "ההורים לא אהבו אותך, ההורים כעסו עליך, אתה הבן הרע". כאן מועלת שוב השאלה של מיקום הכורסה. היכן נציב אותה אל מול הסיפור הרגשי. עד כמה ייתן השופט לאותו הדהוד רגשי לכוון אותו? זהו, אם כן, מאפיין אחד של הדיון בבית המשפט לענייני משפחה – **מרכזיותה של החוויה הרגשית.**

2. המשכיות הקשר בין בעלי הדין

המאפיין השני, הנלווה לדיון בבית המשפט לענייני משפחה, הוא **הקשר המתמשך בין בעלי הדין.**

על פי רוב, בתום הדיון המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה, בניגוד להליכים בערכאות אחרות, ממשיכים בעלי הדין לקיים קשר ביניהם והם ממשיכים לחיות תוך כדי אינטראקציה תכופה, ואפילו תוך כדי מגורים משותפים. לאחר דיון בבית הדין לעבודה בעניין פיטורים, לא יראה עוד המפוטר את מעבידו. לא כך אצל המתדיינים בבית המשפט לענייני משפחה. אצלם, הקשר הינו כוללני והוא נמשך מעבר לסכסוך המשפטי הספציפי. המתדיינים מקיימים קשרים של ממש על פני ציר הזמן, מעבר להליך הספציפי המתקיים, עם עבר טעון ומשמעותי, ועם עתיד דומה.

שני אפיונים עיקריים אלה של סכסוכי המשפחה, דהיינו, הדיון בחוויותיהם של בעלי הדין, והקשר המתמשך והמשמעותי ביניהם מעבר לסכסוך הספציפי, יוצרים תופעה ייחודית אשר שותפים לה בעלי הדין, השופטים ועורכי הדין. לפעמים, חוויות אלה הן העניין כולו ואין הן תוצר לוואי של הסכסוך, אלא שורש הסכסוך, מהותו וחזות הסכסוך כולו. ושוב, נזכיר את שאלתנו – היכן ניצב השופט לנוכח כל אלה? ניטול, לדוגמה, מקרה מתיק נזיקין בבית משפט אזרחי רגיל. אישה עם צווארון אורטופדי מעידה על קשייה להתכופף, וכן על כך שאינה מסוגלת לבצע מלאכות בית פשוטות, לכן זקוקה היא לעזרת שלוש פעמים בשבוע. היא מדברת בקול בוכים, נאנחת, גבה כפוף.

לכאורה, גם כאן ניצב השופט מול חוויה רגשית, אמיתית או מזויפת. ובכל זאת, קל לשופט, גם אם הוא סבור שהיא מתחזה, מגזימה או מעצימה את מצבה, לנהוג באורח פורמלי. כלומר, לשמוע אותה, לא להיות מעורב, לבקש חוות דעת רפואית, תחשיבי נזק וכיוצא באלה.

לעומת זאת – ניטול מקרה שנרון לא אחת בבתי המשפט לענייני משפחה, שבו ילדיה של קשישה (או קשיש) מתנצחים ביניהם מי ימונה כאפוטרופוס על ההורה, תוך

השמצות הדדיות והפלגה לעולמות רגשיים רחוקים. הרי ברור לשופט, שלפניו מתנהל, למעשה, מאבק על ירושה בעוד המנוח בחיים. התרחשות כזו עשויה לקומם מאוד. פורמלית, רשאי השופט לבקש חוות דעת של רופא גריאטרי, תסקיר של פקיד סעד, ולשמוע את עמדתו של היועץ המשפטי של משרד הרווחה. אך, בנסיבות כאלה, קשה לשופט להיות ענייני ופורמלי. אפשר שיאמרו לו: למד לשלוט על עצמך, הרחק את הכורסה! אמנם, יהיה זה פתרון קל, אך אם הדברים מעוררים או מקוממים את השופט, אולי בכל זאת יש נפקות כלשהי לרגשותיו ולתגובותיו, ולרגשות ולתגובות המתדיינים. או-אז נשאלת השאלה מהו המיקום הנכון ברצף הזה.

שאלתנו היא אפוא, אם שני האפיונים האלה של בית המשפט למשפחה: מרכזיותה של החוויה הרגשית והקשר המשמעותי לאורך ציר הזמן בין בעלי הדין, יש בהם כדי לגזור שיח ייחודי בבית המשפט למשפחה, שיח בעל אפיונים משלו. ואם כן – מי יהיו השותפים לאותו השיח המיוחד, מה יהיו כלליו?

מטבע הדברים, אבקש להתמקד בדיאלוג שבין השופט למתדיינים, על רקע שני המאפיינים האמורים.

ייתכן שתשאלו: מדוע מאפיינים אלה מחייבים שיח מיוחד בבית המשפט לענייני משפחה? ובכן, באמתחתי שתי תשובות:

ראשית – אינטואיציה, כך אני מרגיש. וכפי שצינתי, אנו עוסקים במטריה הנותנת מקום לרגשות. בדיוני משפחה, לעומת דיונים אחרים, אני חש כי כשופט אני נצרך לסוג שונה של דיאלוג. אך מעבר לכך, יש צורך להבין ולחוש כיצד הדברים פועלים מבפנים. המודלים המשפטיים מוכרים לכל העוסקים בתחום. יש חוקים והלכות, פסיקות ותקדימים.

גם אם הסכמנו לקיומם של שני המאפיינים האמורים בבית המשפט למשפחה, והפנמנו כי העולם הרגשי והחוויות הסובייקטיביות הם מרכזיים מעל בימה זו, הרי שיח צורך בהתייחסות מקצועית (איני אומר "התייחסות אנושית", **זו תמיד היא ברוכה והכרחית בכל ערכאה**). לעובדת מרכזיותו של עולם הרגש של המתדיינים. כלומר: איזה חיבור לעשות, אם בכלל יש לעשותו, בין התופעות הרגשיות שלפני השופט, אשר, לטענתי, אין לתפוש אותן כרע הכרחי או כ"תפאורה", לבין ההחלטות, בסופו של יום? איני מבקש למלא את מקומם של הפסיכולוגים או של העובדים הסוציאליים. יש במערכת כאלה למכביר. אך אם מבקשים אנו השופטים להיות מקצועיים, הרי שיש לנהל את השיח הרגשי שבפניו אנו ניצבים במיומנות ובמקצועיות.

אפשר לומר, לכאורה, כי כאן ניתן לסיים את דבריי. רבות לא חידשתי עד כה: טענתי, כי הדיונים בבית המשפט למשפחה מלווים באמוציות, בחוויות רגשיות ובקשרים מתמשכים. הוספתי, כי פעמים רבות חוויות אלה הינן לב ליבו של העניין ושעל כן עלינו להיות קשובים יותר, נינוחים יותר, אוהבי אדם יותר ורגישים יותר. לכאורה – אין חידוש.

אך אין זה כה פשוט. כאן רק מתחילה הבעייתיות. הנסיבות אינן רגשיות בלבד, אלא גם פרדוקסליות. לשם הבנת המצב אני מבקש שוב להידרש לפרויד ולהזכירו.

ג. הפרדוקס שבבית המשפט לענייני משפחה

1. הפרדוקס על פי זיגמונד פרויד

זיגמונד פרויד גורס, כי קיימים שלושה מקצועות בלתי אפשריים: פסיכותרפיסט, מחנך, ואיש הממשל המפעיל את החוק, קרי – שופט. הבה ננסה להבין מה המשותף לשלושת המקצועות הללו: המטפל, המחנך והשופט. סובר פרויד, כי לשלושתם יש סדרה של כללים לכינון התנהגות ראויה של הפרט, כדי להביאו לתפקודו המלא והאידיאלי. ובמילים אחרות – שלושתם מתיימרים להביא את הפרט, באמצעות הכוונת התנהגותו, לאושר, לשלמות ולהרמוניה. פרויד מונה שתי סיבות לפרדוקס שבשלושת עיסוקים אלה, ההופך אותם לבלתי אפשריים. הרלוונטי בענייננו הוא עיסוקו של השופט. ולא סתם שופט, אלא שופט בבית המשפט לענייני משפחה:

האדם הינו יצור מורכב מאוד. אושרו ותפקודו תלויים במשתנים רבים ומגוונים, ולכן מלאכתם של כל השלושה – קשה. קובע פרויד: "חקר האמת הינו הניסיון לחוש מה קורה על סמך עדויות נסיבתיות ומבלי שניתן לדעת באופן ברור וישיר את אשר קורה".

הקושי שאותו מונה פרויד, של ההתמודדות עם עובדות נסיבתיות ועם חוסר היכולת להגיע לחקר האמת, הוא בעיה הקיימת בכל הליך משפטי. אבל בענייני משפחה המצב מורכב יותר. לא זו בלבד שאין אמת עובדתית אחת, אלא שאין גם אמת ערכית אחת! יש כמה אמיתות סובייקטיביות שכולן נכונות. סיפור ה"רשומון" אופייני מאוד לסכסוכי המשפחה.

האם יש אמת אחת אובייקטיבית בשאלה מדוע מסרב הילד להיפגש עם אביו? האם יש אמת אחת אובייקטיבית לאיתור כוונת בני הזוג בקשר לדירה שהבעל ירש מדודתו החורגת בפתח תקווה? האם יש אמת אחת אובייקטיבית לצורך מידת ההשפעה של הזוכה על פי הצוואה על דודו המנוח? האם יש אמת אחת אובייקטיבית בשאלה מהם מזונות ראויים ואם חוג לשזירת פרחים הוא צורך הכרחי במרכיב המזונות? זהו, כאמור, קושי ראשון: חוסר היכולת – פעמים רבות – לדעת את העובדות לאשורן, כאשר גם הפתרונות הינם ערכיים ויחסיים.

ובהערת אגב, אעיר: לגבי הקושי הראשון שמעלה פרויד, עניין הראיות הנסיבתיות והקושי להגיע אל חקר האמת, אין בכוונתי להתייחס כאן. זוהי דילמה שאינה ייחודית לבית המשפט לענייני משפחה. הקושי להגיע לחקר האמת הוא קושי רלוונטי בכל הערכאות וכל השופטים מתלבטים בו. הייתי מוסיף ואומר, שלדילמת ה"רשומון", בהגדרה, אין פתרון, אך אנו מצויים לזכור אותה. לדוגמה, המשפט הפלילי מצא פתרון-דחק בדיני הראיות בהליך הפלילי, הקובעים כי ניתן להרשיע נאשם בפלילים אך ורק אם בית המשפט משוכנע מעל ומעבר לכל ספק סביר באשמתו.

הקושי השני שאותו מונה פרויד, ההופך את העיסוק של הפסיכותרפיסט, המחנך והשופט לבלתי אפשרי, הוא מהותי ומובנה יותר, ובו אני מבקש להתמקד.

אמרנו, כי מטרת השלושה היא להביא לאושרו של הפרט ולתפקודו המלא. אולם, זאת הם אמורים לעשות מתוך עמדת כוח, מתוך חוסר שוויוניות כלפי הניצב בפניהם וכשהם מצוידים ביכולת כפייה וענישה. אולם, השגת אושרו ותפקודו המלא של הפרט מותנית באוטונומיה מלאה מצידו וברצונו החופשי. כלומר, מקצועות אלה – מעצם טיבם וטבעם – אינם מסוגלים להשיג באופן ישיר או רציונלי את מטרתם, וכמעט ההיפך הוא הנכון: אם גורם כלשהו מנסה להכתיב לך כיצד לחיות ולכוון את התנהגותך ("אתה תפגוש את הילדים שלך פעמיים בשבוע במרכז קשר, בין השעות 15:00 עד 17:00, ואסור לך לבוא עם בת הזוג החדשה שלך". או: "אתה תשלם מחצית מהחוגים למען הילדים"), כבר מתקיים גורם של צמצום האוטונומיה, צמצום התפקוד העצמי; ומכאן – תוך יצירת תלות וכפייה – התרחקות מהאושר.

כלומר, קיימת סתירה מובנית בין התכלית, שאליה מבקשים להגיע הפסיכותרפיסט, המחנך, ובענייננו – שופט המשפחה, כי האדם יתפקד באופן נורמטיבי, יטול אחריות על עצמו, על משפחתו, יזון ויפרנס את משפחתו, לבין תקנות, איסורים, הגבלות, סנקציות, ענישה, הוצאה לפועל וכו'.

שופט מורה על הוצאת צווים: לא תכה, לא תאיים, שלם מזונות, שתף פעולה עם פקיד הסעד, צווים הסותרים מניה וביה אוטונומיה ורצון חופשי. אנו מבקשים שהפרט שלפנינו יפנים אחריות, יפנים, לדוגמה, דגם של בן טוב, אך בפועל נוטלים ממנו את האחריות ומעבירים אותה לאפוטרופוס על אביו או לפקיד הסעד.

ברוב המקרים, טוען פרויד, נגיע לכל היותר לתיקון חיצוני בתפקוד הפרט, וזאת מאימת החוק. אבל היומרה שלנו היא להביא להפנמתו של הליך-תיקון, ולשינוי פנימי אמיתי. כלומר, לטענת פרויד, קיימת סתירה מובנית בין רצוננו להביא את הפרט לתפקוד הרמוני לאוטונומיה ולאשר, לבין האמצעים שאנו נוקטים לאורך תהליך זה.

קושי זה קיים ומתחזק במיוחד, כאשר השלושה – המטפל, המחנך והשופט – נוקטים גישה רציונלית טהורה עם יומרה לאובייקטיביזם. לכן, מציע פרויד לקיים בנסיבות כאלה גם שיח רגשי סובייקטיבי, לצד, ולא במקום, השיח הפורמלי. לגבי השיח בבית המשפט למשפחה, ניתן לומר, כי הוא עשוי לנוע על הרצף שבין ניכור מוחלט לבין הזדהות מלאה.

2. הפרדוקס בבית המשפט לענייני משפחה

מחד גיסא, ניתן לנהל את הדיון באורח פורמלי לחלוטין, להשתמש בשפה פורמלית, אובייקטיבית, אחידה, מנומסת, מנוכרת וחוקית, תוך כפיית נורמות וערכים אובייקטיביים. בשיח כזה, נחוש מוגנים, כמו מאחורי אותה זכוכית חד-כיוונית. עם זאת, פעמים רבות, בסופו של יום, נחוש תחושה של חמצה, וגרוע מכך – תחושה כי

משפחה במשפט ב התשס"ט השיח הבינאישי המקופל בדיון המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה

"צדק" לא נעשה. מאידך גיסא, שיח המתנהל תוך כדי הזדהות מלאה ודיאלוג רגשי טהור, תוך כדי שקיעה בלתי מבוקרת בזולת ובחוויותיו, לעתים – תוך איבוד העצמי שלך, מסוכן גם הוא. הוא עלול להביא לחוסר אהידות בדיון ולהתרחקות מהנורמות החברתיות.

מהו אותו "אמצע", מהו אותו "שביל הזהב", בין דיאלוג שכולו ניכור, לבין דיאלוג שכולו הזדהות? כיצד ניתן להגיע לאותו "אמצע" באמצעות שיח אחר? לצורך מענה על כך מבקש אני להיעזר בשני מושגים השאולים מעולמות אחרים: המושג "אמפטיה" מתחום הפסיכולוגיה והמושג "השיח האישי" על פי משנתו הפילוסופית של מרטין בובר.

ד. השיח הבינאישי ומקומו בבית המשפט לענייני משפחה (פוטנציאל הפגיעה שבשיח היררכי)

1. אמפטיה ושמירה על אובייקטיביות השיח

טרם אבוא להגדיר "אמפטיה" מהי, אומר מה אין היא: אמפטיה אינה סימפטיה, היא אינה רגישות כלפי הזולת ולא הזדהות עימו. אין בין האמפטיה לבין תכונות נאצלות של חוס אנושי, סימפטיה, טוב לב ורחמים – ולא כלום. האמפטיה הינה מכשיר, כלי קוגניטיבי המסייע למטפל להגיע לשורש הדברים ולחקר האמת הפנימית של הזולת. האמפטיה היא היכולת להבין את הזולת מתוכו. פרנץ קוהוט, פסיכיאטר אמריקני שטבע מושג זה ויישם אותו, בהקשר שבו אנו עוסקים, ביקש לתת כלי בידי הפסיכותרפיסט להתגבר על המכשולים שאותם ציין פרויד ואשר עליהם עמדנו קודם. אני מבקש לבדוק אם ניתן להשתמש בכלי קוגניטיבי זה במקרים מסוימים, במינון מסוים ובהתאמות מסוימות גם בשיח המתנהל בבית המשפט לענייני משפחה.

אביא לפניכם את הדוגמה הבאה:

נהוג בעדות מסוימות, בשמחות מסוימות, להשליך בבית הכנסת סוכריות על חתן השמחה. יש כאלה שייקחו מלא חופניים סוכריות, ותוך כדי גלגול בלשונם והשמעת קריאות שמחה, יזרקו אותן לחלל בית הכנסת, בתקווה שחלק מהן יגיע לחתן השמחה. אחר, יכול לקחת סוכרייה אחת בלבד, להמתין שחתן השמחה יעמוד, ואז לכוון ולהשליך את הסוכרייה למקום המדויק שבו הוא נמצא. כלומר, הוא מחליט לכוון למקום שבו נמצא הזולת. גם שיח בינאישי יכול להיות כזה. ניתן להשליך מתוך סל סטנדרטי של ביטויים, ערכים ונורמות מקובלות, בתקווה שמהו יפגע, עת כולם רואים שאתה פעיל, מניף ידיים ומשליך סוכריות. אך ניתן גם לכוון את הדברים ברוגע ובתשומת לב, בדיוק למקום שבו נמצא בן השיח, ואז הסיכוי לפגיעה רב יותר.

בדברנו על האמפטיה, אין מדובר בהתרחשות רגשית אוטומטית, וכפי שנאמר לעיל – אין מדובר בהזדהות עם הזולת. הזדהות, בניגוד לאמפטיה, פירושה "כניסה" לעורו של הזולת תוך איבוד העצמי שלך, וזה מסוכן. למטפל, ולענייננו – לשופט, אמורה להיות היכולת לנווט את ההליך באופן מבוקר ומודע, ולהפסיקו בכל עת. אמפטיה, בניגוד להזדהות, מוגדרת כהבנת הזולת, הבנת מחשבותיו ורגישותיו, בלא האיבוד העצמי שלך ותוך ריחוק מסוים. מקובל לשבח יכולת הזדהות ולהציגה כאתגר. אולם, כשקיימת הזדהות לבדה קשה לסייע למושא ההזדהות, שכן אין ריחוק, אין פרספקטיבה ואין שיקול דעת אובייקטיבי. עובדת סוציאלית שתזדהה לחלוטין עם מטופלת תתקשה לסייע לה, כשהיא נסחפת עימה ומאבדת מעצמיותה.

2. הזדהות והסכנה שבה

ההזדהות לבדה פוגמת ביכולת לעזור, ובמקרה של שופט – הזדהות לבדה תחבל בשיקול דעתו ובפסיקה הרצויה. אסור לשופט בשום אופן לגזור מעצמו ומחוויותיו האישיות. מצב זה עשוי לקרות כאשר השופט מזדהה. אבל, אם הוא מפעיל את כלי האמפטיה, אין חשש כזה. אם שופט אומר לעצמו: "גם אני הייתי ילד מוכה, לכן אחמיר עם האב שלפניי", זה פסול. "שללו ממני חוגים כשהייתי ילד, לכן אפסוק ביד רחבה חוגים לתובע", זה פסול. והיפך: "שללו ממני חוגים כשהייתי ילד, ובכל זאת נעשיתי שופט בישראל, מכאן שאלה מותרות, ובכלל – מגזימים בכל הנושא של העשרה וחוגים", גם זה פסול.

אביא דוגמה ממקרה שנדון לפניי לאחרונה. מדובר היה בתיק משמורת או, ליתר דיוק, בדיון בנושא הסדרי ביקורים בין אב לילדה בת ארבע. לבני הזוג יש שתי ילדות נוספות בוגרות. האם התנגדה בכל תוקף, כי הבת הקטנה תלון אצל האב. היא טענה שהוא מבצע בה מעשים מגונים כשהוא רוחץ אותה, וחברתו מתעללת בה.

קיימות כמה אפשרויות:

האם בודה דברים ביודעין בגלל קנאה, חוסר פרגון כלפי בעלה לשעבר המשקם את חייו או אולי ממציאה דברים על מנת לשפר לטובתה את הסכם הגירושין. אפשרות אחרת הינה, כי האם חרדה באמת, אך – אובייקטיבית – אין כל חשש לחרדותיה.

אפשרות שלישית היא, כי האם צודקת לחלוטין; האב וחברתו אכן מסוכנים. אפשרות אחרת נוספת היא, כי היא אכן חוששת, אך מדבר אחר לגמרי.

כיצד יתרגם השופט את חרדותיה של האם ואת המצג הרגשי הנפרש לפניו לשיח קונסטרוקטיבי שינחה אותו להחלטה ראויה?

אם נשוב לדוגמה של השלכת הסוכריות בבית הכנסת, יכול השופט לזרוק סוכריות לכל הכיוונים: לבקש תסקיר של פקיד סעד לסדרי דין, לבקש תסקיר של פקיד סעד לחוק נוער, לבקש כי הילדה תרואיין על ידי פסיכולוגית ילדים, את האב לשלוח לבדיקת מסוגלות הורית, לקבוע דיון להוכחות שאליו יזמינו הצדדים את הגנת ואת השכנים. אך מאחר שמדובר, ככל הנראה, בראיות נסיבתיות, יימצא השופט מול הקושי הראשון שמעלה פרויד – הקושי להגיע לחקר האמת.

אפשרות אחרת היא **לקרב את הכורסה** ולנסות לשוחח עם האם. כלומר, לזרוק סוכרייה אחת אל המקום המדויק שבו היא ניצבת, בתקווה שהיא תיפגע, ואז לנהל דו-שיח באופן הבא (ויש לזכור – אחת ההגדרות של אמפטיה היא, כאמור, היכולת להבין את הזולת מתוכו):

– "תמיד הוא היה כזה מתעלל בבת הקטינה?"

– לא, כי אני תמיד שמרתי עליה.

– מה זאת אומרת שמרת, לא השארת אותו לבד איתה, וגם לא עם הבנות הגדולות

כשהיו קטנות, אותן הוא לא רחץ?

– הוא כן רחץ אותן, אבל אז הוא היה בסדר, ואני הייתי מסתכלת מידי פעם.

– ממתני הוא לא בסדר?

– מאז שיש לו חברה והוא שוקל לעבור לגור באילת. מאז הוא התחרפן, והוא נהיה

ממש מסוכן, גם החברה שלו מסוכנת לילדה.

– איך את יודעת שהחברה שלו מסוכנת?

– שכנה שלי, שמכירה את אחותה, אמרה לי, שהיא חושבת שלאחותה לקחו את

הילד למשפחה אומנת.

– אם הוא לא יעבור לאילת ויישאר בירושלים, את חושבת שהילדה תוכל ללון

אצלו?

– כן. בירושלים אין בעיות. שייקח אותה כמה שהוא רוצה.

– מדוע בירושלים אינך חוששת?

– אני פוחדת שהבת תגדל ותעדיף להישאר לגור איתו באילת כי יש שם ים."

לא קשה להסכים כי אחרי דיאלוג כזה, הבנת הרקע להתנגדות האם – משתנה. הדיאלוג מאפשר להגיע להתלבטות האמיתית שבתיק. ללא דיאלוג כזה, הדילמה היתה שונה לגמרי: האם לפנינו אב מסוכן לקטינה, או שמא זו עלילה?

כל זאת, בכל האמור לאמפטיה, ככלי קוגניטיבי שמשמשים בו הפסיכותרפיסטים,

אנו מבקשים לברר, אם יש רלוונטיות לכלי זה גם לשופט המשפחה.

עניין אחר שאנו מבקשים לבדוק אם ניתן ליישמו לשיח בבית המשפט למשפחה,

שאויל ממשנתו של מרטין בובר.

3. השיח הבובריני

מרטין בובר, הפילוסוף, חוקר החסידות והוגה הדעות, עסק רבות בשיח בין האדם לקונו, ומכאן גם הגיע לניסיון להבין את הדרו-שיח האנושי, בעיקר בנסיבות היררכיות. שני חיבוריו המפורסמים בנושא זה הינם: "אני – אתה"³, ו"בסוד שיח"⁴.

בובר גורס, כי השיח הראוי, השיח הנכון, השיח המתקן, הוא זה המביא בחשבון את המיוחדות של בן זוגך לשיח. את העובדה שהזולת הינו "אינדיווידואל חד פעמי".

אין "כל הגברים המכים" הינם....

אין "תסמונת הניכור ההורי" הינה....

אין "סרבן מזונות" אופייני הינו...

אין "מלצרית רוסייה אופיינית" הינה...

אין "עורך דין לדיני משפחה אופייני" הינו...

יש **אינדיווידואל חד-פעמי** עם קיום חד-פעמי הדרוש התייחסות וקשב מיוחדים.

בובר מדבר על שתי אפשרויות לשיחה: את הראשונה הוא מכנה **"אני והזולת"**,

ואת השנייה הוא מכנה **"אני ואתה"**.

ניטול, לדוגמה, תלמיד שלא הכין שיעורים, או תלמיד המפריע בכיתה או אדם עם דלקת גרון המגיע לרופא, או אישה התובעת מזונות. ניתן לתת לכל אלה פתרון אחיד, זמין ומקובל. זה קל, זה חסכוני, זה אחיד, זה שבלוני, זה אינו מאיים עליך רגשית, אתה מוגן, אתה אינך אמור להשתנות והדבר אינו תובע ממך מאמץ מיוחד. נזמן את הוריו של התלמיד שלא הכין שיעורים, נוציא מהכיתה את התלמיד המפריע, למתלונן על כאב גרון ניתן אנטיביוטיקה, ואת המזונות נפסוק על פי התוכנה הממוחשבת שהנהלת בתי המשפט הציעה לנו בזמנו. כלומר – הרופא קיבל חלוק לבן ומילים בלטינית, והשופט קיבל גלימה שחורה וספר חוקים. ואז אנו מצויים בפיתוי רב מאוד להסתתר מאחורי החלוק והגלימה ולהיצמד לשיח מהסוג הראשון "אני והזולת", שהוא מעין "שיח של תוכנה".

בובר טוען, כי זהו שיח בלתי אנושי, זה שיח שבו אתה הופך את הזולת ל"מקרה", ל"סתם", ל"עלום", ולא ל"אתה", כמו בשיח הנכסף, הדיאלוג של "אני – אתה". "אני – אתה" זהו שיח שדורש הרבה יותר מאמץ וכוח, זהו שיח בלי פתרונות סטנדרטיים, זהו שיח שמכבד את הזולת והופך אותו מ"סתם" ל"אתה". בשיח כזה, גורס בובר – גם אתה אמור להשתנות, ולכן הוא שיח מאיים.

יש שופטים שאינם רוצים לשמש אך ורק חותמת גומי לתסקיר פקיד סעד. מעבר לנכונותם להיפגש עם קטינים אפילו בגיל צעיר, הם מוסרים את מספר הטלפון הפרטי שלהם לקטינים ומתירים להם להתקשר אליהם בכל עת. זה מקרה קלאסי של **שיח**

3 מרדכי מרטין בובר **אני – אתה**, בתוך: **בסוד שיח** 103 (1980).

4 מרדכי מרטין בובר **בסוד שיח: על האדם ועמידתו נוכח ההווה** (צבי וויסלבסקי מתרגם, 1964).

משפחה במשפט ב התשס"ט השיח הבינאישי המקופל בדיון המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה

בוברניני של "אני – אתה". בהערת אגב: בובר לא דיבר על שבירת סמכויות, על ביטול מחיצות ומעמדות. להיפך, הוא היה פורמליסט, אך ביקש שבדו השיח ההיררכי יהיה קשב, יהיו התייחסות ויחס של "אני – אתה". אותם שופטים באותן שיחות טלפון עם הקטינים מנהלים דיאלוג אנושי מהסוג של "אני – אתה".

כשנפגש בי אדם בשעת רצון ופתחון לב של חיי האישיים, אדם שמהו בו, שאין בידי לתופסו תפיסה של עצם, "מגיד לי דבר". אין פירושו של דבר כלל: מגיד לי את טיבו של אותו אדם, את המתרחש בנפשו של אדם וכיוצא באלה בדברי. אלא: מגיד לי משהו, מלחש לי משהו, משמע לי משהו הנכנס לפני ולפנים של חיי שלי.⁵

4. סיכום

קיימת דילמה, שלא נמצא לה פתרון או התייחסות בספרי החוק או בהכשרת אנשי החוק: **מחד גיסא, קיימת שאיפה לפורמליות ולאובייקטיביזציה של ההליך השיפוטי. מאידך גיסא, קיימים עולמות רגשיים טעונים הניצבים לפני השופט.**

שופטי בית המשפט לענייני משפחה רואים לפנייהם מידי יום מצגים רגשיים עזים. כל סיפור הוא בבחינת "טלנובלה" חדשה. השופט נמצא שם והעניין מובא לפניו. הוא חייב להתייחס אליו. ואני כשופט, שואל את עצמי: מה מתוך כל זה אותנטי, מה מתוך כל זה רלוונטי, מה מתוך זה הוא בגדר זעקת אמת, ומה מתוך זה הוא היסטוריה תרבותית, התחזות ומניפולציה רגשית. קונפליקט מובנה זה בחיי היום-יום של כל בית משפט באשר הוא, הוא קיצוני ונוכח יותר אצלנו, בבית המשפט לענייני משפחה. זאת, בגלל המאפיינים שעליהם עמדנו – מרכזיות החוויה הרגשית, והקשר המתמשך בין הצדדים.

כל זה מאתגר את השופט ואת מקום מושבו. כלומר, מה תהא מידת הקירבה והמרחק הרגשי הראויים מול מאפיינים אלה?

לכולנו מוכרים שני פתרונות דיכוטומיים:

הראשון – היסחפות רגשית למערבולת, ואיבוד הגבולות. כניסה לבזאר הרגשי שמולי. אבל זה אינו מקצועי, אינו תורם לפתרון ואינו מקדם את הדיון. מצב זה מקפח את הדיון, שכן אין בו ערך מוסף שיפוטי (הוא אף עלול לגרור את השופט לוועדת המשמעת). אין ספק שזו בחירה שאינה לגיטימית.

השני – ריחוק, פורמליות, ניכור, ובמטפורה שבה השתמשנו: כורסה רחוקה ומוגבהת. לגבי אפשרות זו, של ריחוק, פורמליות וניכור, יפים דברי השופט זמיר,

5 מרטין בובר **אני – אתה**, בתוך: **בסוד שיח** 116 (1980).

שנאמרו בעניין אחר לגמרי. בעניין **בראון נ' מדינת ישראל**⁶ כותב השופט זמיר את המשפט הבא: "אין שופט בארץ שלא יחטא. ואמר מי שאמר כי לו ניתנה השפיטה בידי רובוט, אולי לא היה מקום לחשש שמא תקצר רוחו ויצא מגדרו, אך בהחלט היה מקום לחשש שהצדק לא יצא לאור".

הבה ניוכר במשפט שלמה.⁷ כיצד נהג שלמה המלך החכם מכל אדם? כשל הוא מלהבחין מי משתי הנשים הניצבות לפניו מתחזה, ומי מהן מדברת מתוך המיית ליבה. שלמה המלך, שדיבר עם חיות ועופות (ועל פי ספר הזוהר – גם עם הדומם), והקסים את מלכת שבא, לא זיהה מי מהשתיים מרמה אותו. לכן, נקט שלמה המלך מניפולציה, **כדי ל"הציף למעלה" רגש אימהי אותנטי** על מנת שיזוהה אותו ויקבע ממצא עובדתי בשאלה מי היא האם האמיתית. כמובן, איני ממליץ כי בתי המשפט למשפחה ינקטו מניפולציות רגשיות מסוג זה. עם זאת, אנחנו עדיים כאן **לקירוב הכורסה**. שלמה המלך יוצא כאן ממערך התגובות הפורמלי של מלך במשפט, ומציף למעלה רגש אותנטי, שהכריע בקביעת ההחלטה.

לא התיימרתי להביא לפניכם מרשם מדויק ובדוק בסוגיה היכן על הכורסה להיות מוצבת, כגון: בדיון בעניין מזונות – במרחק 1.20 מטר, ובתיק רכוש – במרחק של 1.34 מטר. הצעת פתרון לדילמה זו, תהא בגדר יומרה. ניסיתי, ראשית לכול, להצביע על הדילמה, ואולי להביא להתלבטות יותר קונסטרוקטיבית. לרמוז על קווים מנחים ועל תמרורים העשויים לסייע. שנית, הבאתי לפניכם שתי מחשבות, האחת – מתחום הפסיכולוגיה, והשנייה – מתחום הפילוסופיה הבוברנינית.

פרויד היה הראשון שניסח את הקונפליקט, בדברו על שלושת המקצועות הבלתי אפשריים, ואף הקצין וטען, שמדובר בקונפליקט מובנה. ובכל זאת, הוא ניסה לומר, שאם ניתן מקום **גם להתרחשות הרגשית** – לא רק לזו הפרושה לפנינו כמחזה, אלא לזו המתפתחת בינינו לבין המתדיינים, ניתן לה מקום ונקשיב לה לצד השיח הפורמלי והאובייקטיבי – נצא נשכרים, ולעניין זה ניסיתי להיעזר במושג האמפטיה.

השני היה מרטין בובר, שהיה מודאג מכוח הפגיעה שבשיח היררכי (הוא דן רבות על יחסי רופא-חולה, מורה-תלמיד), שעשוי להביא לניכור, לפגיעה ולעוול. המלצתו היא לעבור לשיח של "אני-אתה", שיח סובייקטיבי, שבו אני רואה מולי את האינדיווידואל החד-פעמי עם החוויה החד-פעמית שלפניי.

היעזרות בשתי דוקטרינות אלה, אין משמעותה להביא את השופט חלילה למצב, שבו החלטותיו תתקבלנה על פי תגובותיו הרגשיות. לא ולא. אולם, מטרתה להביאו לכך שיהיה מוכן למעורבות רגשית מסוימת, שיהיה קשוב גם לניואנסים הרגשיים, ולא רק לאלה העובדתיים והחוקיים, ושיהיה מוכן להתייחס לכל מצב כאל מצב ייחודי, ראשוני וחד-פעמי. על השופט להיות מוכן לבדוק את עצמו בכל יום מחדש, שיהיה מוכן להיות חשוף לביקורת, להיות אותנטי ולהתייחס גם לביטויים הרגשיים העולים

6 ע"פ 1988/94 בראון נ' מדינת ישראל, פ"ד מח(3) 608, 635-636 (1994).

7 מלכים א, ג 16.

משפחה במשפט ב התשס"ט השיח הבינאישי המקופל בדיון המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה

במהלך הדיון: כאשר אני מרגיש כעס על האב הניצב לפניי, מהיכן נובע כעס זה? האם מהתוקפנות שלי, מההזדהות עם ילדיו המסכנים, מהמניפולציה שנקט עורך דינו, מכך שדחה את הפרשה שהצעת, מכך שהכריז שלעולם לא ייתן גט לאשתו? ודבר נוסף שדרוש הוא אומץ: אומץ רגשי להיות חשוף להשפעות רגשיות בלא להיבהל או ללכת לאיבוד, וכן אומץ ונכונות לקבל ביקורת על מעידות לאורך השביל.

אסיים באזכור מפרשת "וארא".

משה רבנו ניצב בפני שליחות כפולה: לדבר עם העם, להודיע להם כי הגאולה קרבה וכי שעליהם להתחיל לארוז כי יוצאים ממצרים, וכן לדבר עם פרעה ולבקש ממנו: "שִׁלַח אֶת-עַמִּי"⁸.

משה היה מוטרד משני הדיאלוגים האלה. לגבי פרעה, הוא חושש ואומר: "וְאֵיךְ יִשְׁמְעֵנִי פְרַעֲהוּ, וְאֲנִי עָרַל שִׁפְתָּיִם"?⁹ ולגבי העם נאמר: "וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה בְּן, אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל; וְלֹא שָׁמְעוּ, אֶל-מֹשֶׁה, מִקְצֹר רוּחַ, וּמֵעֲבֹדָה קָשָׁה"¹⁰.

למרות שלמשה היה "קייס" נהדר, האל מאחוריו, הוא הולך בשליחות האל הן לפרעה והן לעם, עדיין הוא חושש שהוא לא יישמע. הוא חושש שהוא לא יישמע לא אצל אלה שאותם הוא מייצג (בני ישראל), ולא אצל זה ממנו הוא מבקש את הסעד (פרעה).

מאמין אני, כי דברים אלה מאפיינים תחושה של מתדיינים רבים, ומייצגים תובעים ונתבעים כאחד. למרות שהם בטוחים שהצדק עימם, הם חשים "ערלי שפתיים", שמא לא יהיה מי שיאזין להם ויקשיב לדבריהם. וזוהי אחריותנו שלנו, של כולנו, שהקשבה לא רק תיעשה אלא גם שתיראה. זאת על ידי יצירת נסיבות ואווירה במסגרת ההליך המשפטי בבית המשפט למשפחה, שבהן יהיה מקום ומרחב לשיח אנושי, לשיח אותנטי, לשיח של "אני-אתה", תוך מתן מקום וביטוי להיבטים הרגשיים.

8 שמות ה' 1.

9 שמות ו' 12.

10 שמות ו' 9.